

חזרה אל בדיקת השאלה של "הפתרון הסופי לנוכח כמה תעודות ידועות היטב

יהודה באואר, "מי היה אחראי ומתי?", מתוך: ילקוט מורשת גיליון נ"א נובמבר 1991 יהודה באואר 1/11/1991

השאלה איך ניתן להסביר את צמיחת "הפתרון הסופי" במוחות הנאציים ומה הם השלבים בהתפתחות זו, מעסיקה אותנו זה עשרות שנים, והתשובות שניתנו על ידי אסכולות שונות של היסטוריונים ידועות היטב. יש מי שטוען שהיטלר היה הגורם המאיץ והמדרבן, יש מי שטוען למאבק בין הזרמים השונים בתוך התנועה הנאצית שהתחרו ביניהם ולהיטלר היה תפקיד של בלם ומאיץ חליפות, אף שלא הוא כיוון את ההתפתחות. יש גם דעה שלהיטלר בעצם לא היתה כל השפעה מכוונת מכל סוג. יש טוענים שבמעבר השנים 1938/9 בא שינוי הכיוון מהגירה לגירוש וב-1941 הוביל המבוי הסתום בנושא גירוש היהודים להחלטה על הרצח. הדמויות הפועלות בטרגדיה זו הן היטלר, הימלר והיינריך, וההשערה המקובלת כמעט על כל העוסקים בדבר היא, שלא היתה הוראה אחת אלא היו הוראות מספר שמקורן אולי היטלר, ואולי נתן היטלר את הסכמתו, במפורש או במרומז למה שהוצע לו. ההוראות, יהיה אשר יהיה מי שנתן אותן, היו מושפעות על ידי האידיאולוגיה הנאצית ועיתויין נקבע בהשפעת מאורעות המלחמה, זאת אומרת על ידי ההחלטה לתקוף את ברית המועצות. הדיון המחודש על מקומו של היטלר ועל המניעים המדוייקים, וכן הויכוח בדבר הפריודיזציה, ישתמש בסידרה של תעודות הידועות לחוקרים מאז משפטי נירנברג לפני ארבעים וחמש שנה. הפירוש הבסיסי לו זכו תעודות אלה מאז לא השתנה – כלומר, לא קראו תעודות אלה כדי לגלות בהן פנים חדשות, אלא קראו ואחר כך העתיקו את המסקנות או קיבלו אותן מחוקרים דגולים של העשורים הראשונים אחרי פרסומן. להלן נסיון לבחון שוב תעודות אלה.

מדובר על ארבע תעודות-יסוד, וכמה נלוות: התזכיר של היטלר לגרינג מאוגוסט 1936 בדבר תכנית ארבע השנים¹; על הדיון במשרדו של גרינג ב-12.11.38, אחרי "ליל הבדולח"²; במיזכר של הימלר להיטלר מה-25.4.40³; ובהוראה הידועה היטב של גרינג להיינריך מן 31.7.41⁴. אטען כי תעודות אלה מצביעות על השליטה הבלתי אמצעית של היטלר בתהליך הרדיקליזציה המובילה לאופציה בדבר הרצח הטוטלי. כן אטען כי התעודה

מה-31.7.41 היא בעצם ההוראה של היטלר בדבר "הפתרון הסופי", וזאת בניגוד למרבית ההיסטוריונים האחרים הטוענים שאין הדבר כן.

א.

התעודה הראשונה היא התזכיר היחיד מכל התקופה הנאצית הידוע לנו שנכתב על ידי היטלר עצמו. כוונת התזכיר היא להורות לגרינג להכין את גרמניה למלחמה תוך ארבע שנים, ועיקרו דיון מבוטל למדי בצעדים הכלכליים המתבקשים על מנת להשיג את המטרה. מבחינתנו החשוב הוא שהתפקיד מוטל כאן באופן ברור על מי שנחשב על די הדיקטטור כ"מספר 2" שלו.5. כמו כן חשוב לציין שהתזכיר היה סודי. הפיסקאות הרלוונטיות לנו, הבאות בראשית התזכיר, הן אלה:

"הפוליטיקה היא מהלכו והתפתחותו של המאבק ההיסטורי על חיי העמים. מטרת המאבקים האלה היא ההישרדות. גם למאבקים אידיאליסטיים על השקפות עולם יש סיבות בסיסיות שלהם והם שואבים את כוחם המניע העמוק ביותר מהמטרות ומגומות החיים שתשתיתן במקורות לאומיים (Voelklich). אולם דתות והשקפות עולם יכולות לתת למאבקים אלה חריפות יתירה ובכך להעניק להם השפעה היסטורית גדולה. הן יכולות לתת אותותיהן על אופיין של מאות שנים. לכן אין עמים ומדינות הקיימים בהישג השפעתם של ניגודים כאלה בעלי אופי פילוסופי או דתי יכולים לעמוד מנגד או להוציא עצמם מהתרחשויות אלה... מאז תחילתה של המהפכה הצרפתית נע העולם במהירות גוברת והולכת אל עבר סכסוך חדש, שפתרונו הקיצוני ביותר נקרא בולשביזם, אך שתכנו ומטרתו אינם אלא סילוקן של אותן שכבות חברה שהעניקו את ההנהגה לאנושות עד הנה, ושימת היהדות הבינלאומית במקומן... אין זה מתפקידו של מיזכר זה לנבא מתי המצב הבלתי נסבל באירופה ייפך למשבר גלוי. בשורות אלה אני רק רוצה לרשום את דעתי הנחרצת שהמשבר אינו יכול שלא לבוא והוא אכן יבוא, ושחובה על גרמניה להבטיח את בטחונה בכל האמצעים האפשריים לנוכח אסון זה ולהגן על עצמה בפניו: מספר מסקנות נובעות מהכרח זה, ואלה מוליכות לביצוע התפקידים החשובים ביותר שאומתנו היתה חייבת להתמודד עמם מעולם. כי נצחון הבולשביזם על גרמניה לא יביא לחווה ורסאי חדש, אלא לחורבנו הסופי, אפילו להשמדתו של העם הגרמני... היקפו של אסון כזה לא ישוער. איך, אכן, תחיה כל אירופה המערבית המאוכלסת בצפיפות (כולל גרמניה) אחרי התמוטטות לתוך הבולשביזם, איך תחיה באסון המזווע ביותר לעמים שירד על האנושות מאז התמוטטותן של מדינות העולם העתיק?"⁶

קטע זה, הלקוח מתחילתו של המיזכר, מעלה את הרעיון שהאידיאולוגיה הנאצית מושתתת על האינטרס היסודי של המאבק הלאומי, ושהיא עומדת מול הבולשביזם, שאינו מייצג אינטרס לאומי אלא את האינטרס של היהדות הבינלאומית. רעיון זה מפותח בעיקר ב"ספר השני" של היטלר משנת 1928 7 שלא פורסם בחיי הדיקטטור. בתעודה שלפנינו חוזר עליו היטלר בצורה מעורפלת במקצת, ובאותו סגנון כמעט אנאלפביתי המציין את כתיבתו הבלתי מבוקרת ("מיין קאמפף", אחרי הכל, נערך בידי אחרים).

התוכן בכל זאת ברור למדי – הבולשביזם המאיים להרוס את החברה האירופית בחורבן שלא היה כדוגמתו ומאיים להשמיד (!) את העם הגרמני, אינו בא אלא להשליט על החברה האירופית את היהדות הבינלאומית. אין הוא איפוא אלא מכשיר למעשה כזה. בספרו האחרון של ארנו מאיר מובאת התיאוריה – המוכרת לנו גם מכתבי ארנסט נולטה במסגרת "ויכוח ההיסטוריונים" בגרמניה 8 – שהאנטישמיות הנאצית כפופה לאנטי-בולשביזם, כלומר שהאנטי-בולשביזם הוא עיקר, והאנטישמיות הנאצית היא אינסטרומנטלית בלבד, עם כל חומרותה: אין היא באה אלא להשלים ולממש את האנטי-בולשביזם. היטלר עצמו לא סבר כפי שסברו מחברים אלה, ויש לו דעה ברורה ונחרצת: היהודים הם השולטים במתנגדי גרמניה, מאיימים על עצם קיומה באמצעות הבולשביזם. היהודים הם האויב האמיתי, הבולשביזם הוא המכשיר בידיהם. היהודים עלולים להשמיד את העם הגרמני באמצעות הבולשביזם. מבחינה פסיכולוגית יש כאן דבר מעניין שאין בו בעצם כל חידה: את שהיטלר יעשה ליהודים, ואולי הוא כבר חולם על כך בשלב מוקדם יותר (אך אין לדעת זאת בטחון, כי הוא אינו אומר זאת בשום מקום מפורשות), הוא מאשים בו את היהודים. כלומר, הוא מאשים ברצון להשמיד את העם הגרמני, וההאשמה המיתית הזאת מבטאת את הרצון, בין שהוא כבר מודע לו ובין אם עדיין לא, לרצוח את "האויב" היהודי מכל וכל.

בתעודה זו מבטא היטלר את החלטתו הנחושה לפתוח במלחמה (בקטע אחר בתעודה הוא אומר במפורש: תוך ארבע שנים), כביכול כדי למנוע מהבולשביזם את השמדת גרמניה. והאחראי להכנות הוא, כאמור, הרמן גרינג, שהקים את הגסטאפו הפרוסי כמשטרה פוליטית נאצית, והוא בעל בריתו של היינריך הימלר וה-ס.ס. במבוכ הביזנטיני ששמו הרייך השלישי. ברית זו חושלה עוד ב-1934, כאשר גרינג והימלר שכנעו את היטלר לפעול בברוטליות רצחנית נגד ה-ס.א. בכוחות משותפים. מאותו קיץ 1934 ממונה ה-ס.ס. סופית על המשטרות ברייך, והגסטאפו, שהיה תחילה מוסד פרוסי בלבד, הפך למשטרה פוליטית הנתונה לפיקוח ה-ס.ס. בכל רחבי הרייך-9.

נחזור לתעודה שלנו. היא מראה חד-משמעית שהיטלר תכנן מלחמה שתפרוץ בערך בסיום תכנית זו של ארבע שנים, ומטרתה למנוע מהיהדות הבינלאומית להשתלט על אירופה באמצעות הבולשביזם. ב"ספר השני" מוסבר היטב הפן האחר של אותה מדיניות: כיבוש המזרח כדי להבטיח לעמים הגרמאניים בני הגזע הנורדי-ארי את השלטון על אירופה והעולם על ידי השתלטות על מקורות המזון, הפחם, הנפט, הברזל והמתכות הנדירות באוקראינה ובקאווקז.

ב.

עברו שנתיים. על פי עדויות שונות ניתן לשער שה-ס.ס. תכנן, בסתיו 1938, מאסרים נרחבים של יהודים. במינכן נשרפו בתי הכנסת לפני "ליל הבדולח" (ב-9 ליוני 1938), לאחר שעוד באפריל אותה שנה נאלצו היהודים לדווח על רכושם, ומהקהילות היהודיות נמנע הסטטוס שלהן כישויות משפטיות. אין תימה. הרי אם מתכננים מלחמה, ועבר כמחצית הזמן שהוקצב להכנות אלה, ואם מטרת המלחמה היא להשתלט בשם העמים הגרמאניים וכו' על אירופה ועם זאת למנוע מהיהדות הבינלאומית להשתלט על היבשת באמצעות הבולשביזם, הרי לא יעלה על הדעת להשאיר את נציגי היהדות הבינלאומית הזאת בגרמניה. יהדות זו, על פי ההשקפה הנאצית, היא שטן, לא אדם כלל, ואיך ילחם העם הגרמני על חייו, כאשר אויבו השטני עדיין יושב בתוכו? יש אפוא לקחת ברצינות את העדויות המאוחרות על הכנות במחנות הריכוז הנאציים "לקלוט" בהם את היהודים הנאסרים¹⁰.

אין כל עדות למהות ההכנות האופרטיביות של ה-ס.ס. למאסרים, אם היו כאלה, מעבר לשמועות שציינו בדבר "קליטה" במחנות הריכוז. לעומת זאת ברור שההתפתחויות בשטח איפשרו מהלכים של רדיקליזציה. הממשלה הפולנית שללה מיהודים פולנים שחיו בגרמניה את אזרחותם, ומשרד החוץ הגרמני פנה לגסטאפו בבקשה לדאוג לגירושם של היהודים לפולין, שאם לא כן לא תיהיה אחר כך כל אפשרות להיפטר מהם בהיעדר ארץ שתהיה מחוייבת לקלוט אותם. הגירוש בוצע ב-28.10.38. הרשל גרינשפאן, בן אחת המשפחות המגורשות לזבונשין (Zabaszyn) בגבול גרמניה-פולין, שהתגורר בפאריז, התנקש בפקיד השגרירות הגרמנית שחשבו לשגריר. היה זה דווקא גרמני לא-נאצי בשם ארנסט פום ראת

(Ernst vom Rath). ההתנקשות בוצעה ב-7.11, והאיש מת מפצעיו ב-9.11.

היה זה, במקרה, היום בו חגגה כל הכנופיה של המנהיגים הנאצים את יום השנה לפוטש הכושל של שנת 1923, וכולם (לבד מגרינג) היו מכונסים במרתף הבירה המפורסם לשמצה במינכן, כאשר הגיעה הידיעה על מות פום ראת. יוסף גבלס, שר התעמולה, הסתודד עם היטלר, ובעקבות כך נשא נאום הסתה פרוע. מיד לאחריו ניתנה ההוראה לאנשי המפלגה המרכזיים שהיו במקום לארגן מניה וביה את הפוגרום נגד היהודים. מסתבר אפוא שהיטלר נתן לגבלס ולאנשי המפלגה וה-ס.א. רשות לנסות ולהסית את ההמונים נגד היהודים ולערוך פוגרום של שריפת בתי הכנסת. ידוע לנו שה-ס.ס. התנגד לצורה זו של טיפול בבעיה היהודית. הוא העדיף פתרונות מחושבים ו"קרים". גם גרינג היה באותה דעה. אולם עוד באותו לילה של ה-9/10.11 הוצאו שתי הוראות על ידי ה-ס.ס. לפיהן היה על המשטרה לאסור בין עשרים לשלושים אלף גברים יהודים, להבטיח את הארכיונים הקהילתיים מבתי הכנסת והקהילות היהודיות, ולמנוע התפשטות האש מבתי הכנסת הבעורים לבתים גרמניים בסביבתם. ה-ס.א. ואנשי המפלגה שברו חלונות, היכו, התעללו והרגו כתשעים ושניים יהודים ברחבי הארץ. אולם המטרה התעמולתית לא הושגה. על פי העדויות שבידינו ניתן לקבוע, כי האוכלוסייה הגרמנית לא הצטרפה לפוגרום ואף הסתייגה ממנו במידה רבה. אמנם רוב הגרמנים היו בלי כל ספק נגועים באנטישמיות, אך היתה זאת בעיקרו של דבר אנטישמיות "מתונה", לא רצחנית, והנזק החומרי, החוליגאניות ברחובות והאלימות של צעירי ה-ס.א. לא היו רוח מרבית האזרחים. בדרך כלל נשארו חברי המפלגה וה-ס.א. ללא תמיכה המונית.

זה היה הרקע לפגישה שהתקיימה במשרדו של גרינג במיניסטריון האוויריה ב-12.11.38. מטרת הפגישה היתה להביא לתיאום בין הגורמים המטפלים בשאלה היהודית ולקבוע את המדיניות בשאלה זאת בעתיד. השתתפו, לבד מגרינג, ריינהרג היידריך, ראש המשרד הראשי של ה-S.D. לענייני בטחון (שכלל את משטרת הבטחון [SIPO], שמצדה היא כללה את המשטרה הפלילית – KRIPO – ואת הגסטאפו] ואת ה-S.D., הוא שירות הבטחון או שירות הביון הפנימי של ה-S.D.), גבלס, הנס פישבק (Fischboeck), יועץ כלכלי, וכן שר האוצר, לויץ שוורין פון קרוסיק (Lutz Schwerin von Krosigk), ואחרים.

כבר במשפטים הראשונים בהם פתח גרינג את הישיבה מצוי הפתרון הברור לסוגיה של מקור ההוראות בנושא היהודי, וכך נאמר שם:

"קיבלתי מכתב שכתב אלי ראש הלשכה של סגן הפיהרר, בורמן, בפקודתו של הפיהרר. לפי מכתב זה יהיה עלינו להגיע לידי טיפול כולל ואחיד בשאלה היהודית ולהביאה לפתרון בדרך זו או זו. בשיחה טלפונית הורה לי אתמול הפיהרר פעם נוספת, למקד את הצעדים המכריעים באופן מרכזי". בסוף הישיבה אומר גרינג: "אם יגיע הרייך הגרמני, באיזו שהיא תקופה הנראית לעין, להתנגשות בינלאומית, הרי זה מובן מאליו שנחשוב בראש ובראשונה גם על עשיית חשבון יסודי עם היהודים בתוך גרמניה. נוסף על כך יאחז כעת הפיהרר, סוף סוף, ביוזמה בינלאומית כלפי המעצמות שהעלו את השאלה היהודית כדי להגיע לפתרון ממשי בשאלת מדגסקר. זאת הבהיר לי ב-9 לנובמבר. אחרת זה לא הולך יותר. הוא רוצה לומר גם למדינות האחרות: 'מה אתם מדברים תמיד על היהודים? קחו אותם!' " 11

הדברים הם חד-משמעיים למדי: קודם כל קיבל גרינג שדר ממזכירו של הס, מרטין בורמן, בפקודת היטלר, המורה לו שעליו לרכז את כל הנושא היהודי. ואילו ב-11.11 טילפן היטלר אישית לגרינג כדי לתת יתר תוקף לדברים שבכתב (שלא נמצאו אחרי המלחמה). מכאן אתה למד שהיטלר מעורב בכל העניין ארבע פעמים לפחות: הוא שנותן לגבלס אור ירוק לעריכת הפוגרום ב-9.11, באותו ערב הוא נותן לגרינג הוראות בעניין מדגסקר (כנראה בטלפון, כי גרינג נסע באותו ערב ממינכן לברלין), הוא שנותן הוראה לבורמן לכתוב לגרינג בעניין היהודי, ואחר כך, כדי להיות בטוח שהדברים ייעשו על פי רצונו, הוא מטלפן להרמן שלו יום לפני הישיבה. והנה, יש עוד היסטוריונים הטוענים שהיטלר היה מרוחק, לא התערב, היסס בנושא היהודי, ועוד טענות מן הסוג הזה!

וכי מה אמר הפיהרר? יש לגרינג מה לדווח לנוכחים: היטלר דיבר על פתרון בינלאומי, בהסכמה בין המעצמות, ועל גירוש למדגסקר. פשיטא: אין המלחמה המתוכננת עומדת בסתירה, אליבא דהיטלר, לנסיון מוצלח לפתור את השאלה היהודית על ידי משא ומתן עם המערב, רצוי בכיוון של גירוש למדגסקר. הרקע לגישה זו אינו בגדר סוד כלשהו: הרי מדובר בחודשים שלאחר מינכן, כאשר צרפת ואנגליה עוסקות בפיוס כמעט בכל מחיר, והנה ההזדמנות לטפל בבעיה זו – לגרש את השטן מן הגוף הבריא של האומה הגרמנית.

המידע שמסר היטלר לגרינג על כוונותיו ביחס ליהודים נמסר לו ב-9 לנובמבר! אין הדברים עומדים, אפוא, בסתירה גם כאן. הפוגרום הוא אזוהרה לארצות המערב, ואם הן רוצות למנוע דברים כאלה בעתיד, יתכבדו נא ויבואו למשא ומתן על פתרון הבעיה היהודית על פי רעיונותיו של היטלר. איך אמר גרינג? "...בדרך זו או זו".

החלקים האחרים של התעודה מטפלים בבעיות אלה, בעיקר: האם להקים גיטאות – ותשובתו של "היידריך, יקירי" (Mein lieber Heydrich), היא שהדבר לא ניתן לביצוע מבחינה משטרתית, בתוך גרמניה, והוא מעדיף פתרון של דחיסת היהודים לתוך בתים שיועודו לכך בערים, ואולי סימון ערים מסוימות לאכסון האוכלוסיה הזאת. בגרמניה, ארץ "תרבותית", גיטו אינו יעיל, אולם שנה וחצי לאחר מכן, בפולין, יקים היידריך גיטאות ויראה בכך צעד מתאים ורצוי. הבתים הנפרדים הם הפתרון האלטרנטיבי, שיאומץ יותר מאוחר באמסטרדם למשל, או בבודפשט, ובמקומות אחרים במערב (או בדרום) ה"תרבותי". לעומת זאת מצדד היידריך בסימון היהודים (בוצע בגרמניה רק בסתיו 1941). כן מחליטים להטיל קנס של מיליארד רייכסמרק על היהודים ולחייב אותם בתשלום דמי הביטוח על הנזק שנגרם להם עצמם. אולם ההחלטה הכלכלית החשובה באמת היא זו האומרת שיש להוציאם כליל מן הכלכלה הגרמנית, כלומר להחרים את העסקים שעוד נשארו להם עד אז, ולהרחיקם מכל פעילות כלכלית כבעלי מקצועות, כשכירים וכבעלי מלאכה.

איננו עוסקים כאן בהיבטים הכלכליים, החשובים כשלעצמם, של התעודה: עלינו לרשום לפנינו שלמדנו ארבעה דברים מרכזיים: ראשית, על מעורבותו הישירה של היטלר, שנית על המדיניות כלפי היהודים שעיקרה עידוד יציאתם

בכל דרך שהיא, כולל גירוש אפשרי לאי אפריקני, שלישית, על הדרך הרצויה בה תושג מטרה זו, והיא הסכם בינלאומי, ורביעית, אחריותו הישירה של גרינג, בשם הפיהרר, על כל מה שנוגע למדיניות כלפי היהודים. נקודה אחרונה זו משמעותה שגבלס קיבל את ההזדמנות שלו ב"ליל הבדולח" והתוצאות לא סיפקו. מכאן שהמתחרים, גרינג-הימלר-היידריך, קיבלו את הפרס: מעתה הם הם המופקדים על עניין זה, שהוא מרכזי במדיניותו של היטלר. והנה, בעתון ה-0.0.0. 'הקורפוס השחור' (Das Schwarze Korps) מה-24.11.38, נאמרו הדברים מפורשות 12 – היהודים יופרדו, ותילקח מהם האפשרות להתפרנס. העשירים יוכרחו לתמוך בעניים, ואולם אם לא ייצאו מגרמניה לא יוכלו להתקיים אלא על ידי הפשע, ואז יטפלו בהם בדם ובאש.

ושוב, דומה שהעניין ברור למדי: אין תכנית של רצח, יש תכנית של הגירה או גירוש, אולם יש גם איום חריף ברדיקליזציה, אם צעדים אלה לא יביאו לתוצאות הרצויות. ואכן, ממש באותה עת מתפתחת יוזמה בינלאומית לפתרון הגירה, בעקבות ועידת אוויאן (יולי 1938): נציגו של רוזבלט, ג'ורג' רובלי (Ruble), יושב בלונדון ויגיע בדצמבר להסכם ראשון, ואחר כך להסכם שני, מתוקן יותר, עם ראש הבנק הלאומי הגרמני, היאלמר שאכט (Hjalmar Schacht). על תכנית רחבת היקף של יציאת מרבית יהודי הרייך (הכולל כבר את אוסטריה ואת אזור הסודטים), כאשר היוצאים יוכלו להוציא עמם סחורות גרמניות, אותן יוכלו למכור בארצות הקליטה. האמריקנים מאד צידדו בתכנית זו ולחצו על היהודים לקבלה.

לענייננו חשובה השאלה, אם הגרמנים התכוונו לתכנית ברצינות – דומה שכן, כי היטלר נתן לה הסכמה מפורשת ב-2.1.39. ב-20.1 פוטר שאכט, אולם רובלי קיבל הודעה מגרינג שההסכם תקף 13.

איך מסתדר עניין זה עם ההכנות למלחמה? הרי אם תוכננה מלחמה, איך ניתן לראות בהסכמה גרמנית לתכנית ארוכת-טווח של הגירת יהודים עניין רציני? אולם, ברור לנו לגמרי כי המלחמה שפרצה בסופו של דבר לא היתה זו שהיטלר תכנן: תחילה הרי חשבו להתנפל על ברית המועצות בהסכמה פולנית. לאחר מכן חשבו שעל ידי ניטרולה של ברית המועצות ניתן יהיה לחסל את פולין (כפי שאכן קרה), אך הנאצים קיוו לעשות זאת בלי כניסת המערב למלחמה. היטלר ביקש את ידידותה של אנגליה, שכן היה משוכנע, כפי שהוא מעיד ב"ספר השני", שאנגליה עדיין איננה נתונה לשליטה יהודית ואפשר יהיה לחלק את העולם בין שתי המעצמות הגרמאניות האלה. הכוונה בהחלט לא היתה מלחמה בשתי החזיתות, ובוודאי שלא מלחמה נגד המעצמות האנגלו-סקסיות. היטלר בינואר 1939 אמנם חשב על מלחמה נגד פולין, אך לא על מלחמת העולם שפרצה בעקבות כך. בתנאים אלה, של קיום יחסים עם המערב האנגלו-סקסי, תכנית של יציאה יהודית מגרמניה היתה בוודאי סבירה בעיניו. איך אמר גרינג ב-12.11.39? "בדרך זו או זו", כלומר אפשר בהסכם בינלאומי על הגירה, אפשר בהסכם בינלאומי על גירוש, ואפשר בדרכים אלימות שטרם תוכננו אבל הן אפשריות.

והנה בא נאומו המפורסם של היטלר ב-30.1.39 ברייכסטאג, נאום שאף צולם והוקלט. מהנאום הזה מצטיים בדרך כלל את הפיסקה המאיימת הידועה:

"אם יעלה בידי יהדות הממון הבינלאומית באירופה ומחוצה לה לדרדר את העמים, פעם נוספת, למלחמה עולמית – אזי לא תהיה התוצאה בולשביזציה של העולם ועמה נצחון היהדות, אלא השמדת הגזע היהודי באירופה". אולם, לפני הפיסקה הזאת יש עוד פיסקאות אחרות:

"לנגד עינינו מתגלה מחזה מביש, כשהעולם הדמוקרטי כולו, המרעיף רחמיו על העם היהודי המסכן והמעונה, עומד קשוח מול חובתו הבלתי מעורערת לעזור". הדמוקרטיה מתרצות את אי-נכונותן זו בטענות שאין בשטחיהן מספיק מקום ושהן מבקשות שהיהודים יהגרו עם כסף. באימפריות שלהן, אומר היטלר, הצפיפות היא עשר נפשות לקילומטר רבוע ויש שם מספיק מקום, בעוד שבגרמניה יש מאה שלושים וחמש נפש לקילומטר רבוע, ואילו הכסף היהודי אינו אלא גזל מגרמנים. היהודים זממו את האינפלציה שרוששה את גרמניה, והדמוקרטיה הפקיעו מידי גרמניה את המושבות וגזלו את רכושם בחו"ל, הרעיבו את העם הגרמני וגרמו למותם של שמונה מאות אלף ילדים גרמנים. "יניחו לנו עם ההומניזם שלהם. העם הגרמני איננו רוצה שענייניו ייפגעו ויוכרעו על ידי עם זר. צרפת לצרפתים, אנגליה לאנגלים, אמריקה לאמריקאים וגרמניה לגרמנים. אנו נחושים בדעתנו להפסיק את הסתננותו של עם זר, שידע להשתלט על כל עמדות הניהול, נחושים אנו לסלק את העם הזה. ברצוננו להכשיר את עמנו לתפוש עמדות הנהגה אלה... ומעל הכל התרבות הגרמנית, כפי שאומר השם, היא גרמנית ולא יהודית... כמה טובה היו צריכים להכיר לנו,

על שאנו משחררים את נושאי התרבות הנהדרים האלה ומעמידים אותם לרשות העולם מחוץ לגרמניה... אין להבין מדוע מטילים עלינו דווקא את הגזע הזה, בה בשעה שהמדינות המתפעלות כל כך מן האנשים הנפלאים האלה, דוחות את קבלתם בארצותיהן במיני תירוצים משונים. אני סבור שיש לפתור בעיה זו, וככל שנקדים כן ייטב. אכן, אירופה לא תשקוט, כל עוד השאלה היהודית לא סולקה. ישנה אפשרות סבירה שבבעיה זו תיווצר, במקדם או במאוחר, תמימות דעים באירופה, אף בין עמים שבדרך כלל לא היו מגיעים על נקלה לידי הסכמה. ישנם בעולם שטחי התיישבות לרוב, אך אחת ולתמיד יש להפריך את הדעה, שהאל כאילו הועיד את העם היהודי לחיות, באחוזים מסויימים, כטפילים בגופם של עמים אחרים ולנצל את עבודתם היצרנית. היהדות תצטרך להתאים את עצמה לפעילות ישירה ובונה, כמו עמים אחרים, אחרת תאבד במשבר בעל עוצמה ללא תיאור". לעג לו, מוסיף היטלר, כאשר ניבא מה יקרה, ואחר כך התברר שנבואותיו התקיימו. העם היהודי קיבל את נבואותיו "בהתפרצויות צחוק, כאשר אמרתי שיום אחד אקבל על עצמי את הנהגת המדינה והעם הגרמני, ואז אפתור, בין היתר, גם את הבעיה היהודית. סבורני שגלי צחוק אלה של היהדות כבר נחנקו בינתיים בגרונם"14.

מה ניתן ללמוד מדבריו הפומביים (שהרי כל יתר הדברים שאנחנו מביאים כאן לא היו ידועים לציבור כלל)? לע"ד ניתן ללמוד שהיטלר השתמש באותה הנוסחה של "בדרך זו או זו" שנתוודענו אליה כבר. בלעג ובשנינות הוא מציע למערב את העם היקר הזה שהם כל כך רוצים בו – ובכן, קחוהו, הוא אמר, "בדרך זו או זו", אם על ידי הסכם שאכט-רובלי, אם על ידי גירוש. אין הוא מתכוון למלחמה עולמית, שכן תכניותיו המלחמתיות מבקשות דווקא להימנע מאפשרות כזאת. אולם אם אכן יקרה כדבר הזה, תבוא רדיקליזציה רצחנית. היא עדיין איננה מתוכננת, שכן התכנון עוסק באפשרויות האחרות, אך דומה שהמנהיג כבר משרטט לעצמו את האפשרויות הללו. הפתרון המועדף על ידו נאמר כאן במפורש, וזהה לדברים שאמר לגרינג: פניה למעצמות המערב כדי לגרש את היהודים מאירופה למקום כלשהו במושבותיהן. מצאנו אפוא שהיטלר אינו יושב על הגדר, אינו מהסס כלל, אלא יש לו כוונה ברורה למדי למה הוא חותר ויש לו תכנית פעולה ריאלית איך להגיע לדעתו למטרה הנכספת. ברור לו, והוא אומר זאת במפורש, שהוא מדבר על כוח אדיר, על יהדות הממון הבינלאומית, שהיא זהה עם האיום הבולשביקי, ולכן אין דרך אלא פתרון בינלאומי. אחרת, הוא מאיים...

והנה מתעוררת שאלה קרדינלית, שכמעט ולא נדונה בין ההיסטוריונים עד עתה: בעצם, מדוע פרצה מלחמת העולם השנייה? ואיננו שואלים על הדרך שהובילה לפריצתה, על הדרכים הדיפלומטיות, על השיקולים בבירות המערב והמזרח – כל אלה נדונו וידועים היטב. אנו שואלים – מה הביא את גרמניה של היטלר, שהרי היא זו שתכננה את המלחמה, לפתוח בה. המעניין הוא ששאלה זו, שהיא כל כך טבעית לגבי כל מלחמה אחרת, נענתה פחות או יותר בגמגום ובדברים תפלים: המלחמה, אומרים, פרצה משום שהיטלר רצה בה. עצם האמירה הזאת מצביעה על כך שלא היו למלחמה זו סיבות הנקראות בפי אנשי מדע המדינה והיחסים הבינלאומיים "ריאליות". כלכלתה של גרמניה יצאה עד 1939 מהמשבר, איש לא איים עליה – להיפך, הרי היא איימה על ארצות אחרות. גרמניה השיגה למעשה את ביטול חוזה ורסאי והפכה לכוח מכובד בזירה האירופית. אנגליה היתה מוכנה לדון עמה על מושבות, וכל המגבלות על כוחה הצבאי הוסרו. הצבא הגרמני לא רצה במלחמה, וגם בעלי ההון הגדולים כלל וכלל לא התלהבו ממנה. העם היה אדיש ומפוחד, כפי שמעירים גם משקיפים חיצוניים וגם שירות הידיעות הפנימי הנאצי. ושוב: מדוע רצתה ההנהגה הנאצית במלחמה? התשובה אינה נוחה – היפוכו של דבר, היא מפחידה ומאיימת גם היום, ואולי זו הסיבה לשתיקה שבמבוכה של היסטוריונים רבים. והתשובה היא, שהסיבה היא אידיאולוגית צרופה, ללא שמץ של רקע "ריאלי". ההנהגה הנאצית רצתה במלחמה משני הטעמים המופיעים ב"ספר השני" ובהוראה של היטלר לגרינג מאוגוסט 1936: כדי להשליט את העמים הגרמאניים בני הגזע הנורדי-ארי על אירופה ועל העולם, וזה אינו אפשרי אלא אם כן תביס גרמניה את אויבה העיקרי, והוא היהדות הבינלאומית העומדת מאחורי כל אויביה האחרים. פירושו של דבר, ששנאת ישראל היתה אחד משני הגורמים המרכזיים לפרוץ המלחמה הנוראה שבמלחמות עד כה – מסקנה מאד לא נוחה, אך משוכנעני שהיא אמיתית. אם לומר זאת אחרת, נצטרך להגיד שהאנטישמיות היתה אחד משני הגורמים הבסיסיים למותם של עשרות מיליונים בני אדם, כולל כשישה מיליון יהודים.

האם פירושו של דבר שהמתקפה על פולין, למשל, נערכה כדי להביס שם את היהודים? כמובן שלא – בכלל, יהודי פולין כלל לא היוו גורם כלשהו בשיקולי הנאצים. אלא שפולין היתה רק חייל פשוט בשדה השחמט האירופי, והיא

מופעלת על ידי כוחות שהיטלר ואנשיו האמינו מכוונים על ידי המעצמות המנוהלות על ידי היהודים ועל ידי הבולשביזם היהודי. האסטרטגיה היתה אנטי-יהודית, בזירה הטקטית לחמו בפולין. לא נוח, אבל אין מנוס ממסקנה זו.

ג.

הגענו אל התעודה השלישית. זהו מיזכר סודי של הימלר להיטלר, מה-25.5.40, והוא נוגע למדיניות הרצויה של גרמניה בפולין הכבושה, לגבי העמים והעממים החיים שם. והרי כמה ציטוטים ממנה: "מה שברצוני לומר הוא שיש לנו עניין רב ביותר שלא לאחד את האוכלוסיות במזרח, ולהיפך, לחלק אותן למספר מירבי של חלקים וחלקיקים. אולם גם בתוך הקבוצות האתניות עצמן אין לנו עניין להובילן לאחדות ולגדולה, או אולי לעורר בהן בהדרגה תודעה לאומית ותרבותית לאומית, אלא ברצוננו להמיס אותן למספר רב ביותר של חלקיקים ופרודות... רק על ידי המסת כל בליל העמים הזה של הממשל הכללי, המונה חמישה עשר מיליון, ושמונה מיליון במחוזות המזרח, נוכל לבצע את הברירה הגזעית שחייבת להיות בסיס לשיקולינו: כלומר, לבחור מתוך הבליל הזה את בעלי הערך הגזעי ולהביאם לגרמניה כדי לכוללם שם. תוך כמה שנים – סבורני תוך ארבע-חמש שנים לערך – צריך שמם של הקאשובים, למשל, להיעלם, כי אז לא יהיה יותר עם קאשובי (זה נוגע במיוחד לאלה החיים בפרוסיה המערבית). אני תקווה שמושג היהודים ייעלם לגמרי על ידי האפשרות של הגירת כל היהודים לאפריקה או למושבה אחרת. תוך תקופה ארוכה יותר במקצת, צריך לאפשר התפתחות שתוביל להיעלמות המושגים האתניים של אוקראינים, גוראליים ולמקיים בשטחנו. מה שנאמר לגבי הפרגמנטים האלה של עממים מכוון גם, בממדים גדולים יותר, לגבי הפולנים".

בהמשך מציע הימלר, באותו סגנון פרימיטיבי, שבשביל האוכלוסיה הלא-גרמנית יהיה קיים רק בית ספר יסודי של ארבע כיתות, בו ילמדו חשבון פשוט עד 500 לכל היותר וכתיבת השם. הילדים ילמדו שם שתורת האל היא להישמע לגרמנים ולהיות ישרים, חרוצים וטובים. "אינני חושב שיש הכרח שידעו לקרוא". הילדים בעלי הערך הגזעי יופרדו מהוריהם ויתחנכו בגרמניה. ההורים יוכלו להצטרף לילד וייהפכו אף הם לגרמנים, או שימסרו את ילדם. "הם אחר כך כנראה לא יולידו עוד ילדים, כך שהסכנה שעם זה של תת-אנוש במזרח יזכה למעמד מנהיגים שיהיו שווים לנו ולכן מסוכנים לנו, תיעלם". הקטע המכריע בתעודה זו הוא: "עד כמה שכל מקרה ומקרה לא יהיה אכזרי וטרגי, הרי שדרך זו היא המתונה והטובה ביותר אם דוחים, מתוך שכנוע פנימי, את השיטה הבולשביסטית של השמדה פיזית של עם כלא-גרמנית ובלתי סבירה"15.

במיזכר זה, עליו יש הערה של הסכמה בכתב ידו של היטלר, מדובר על הפיכת הפולנים שישארו בפולין לעבדים, לאחר חטיפת חלק מילדיהם לגרמניה. הקאשובים, הגוראליים והלמקיים – עממים הקרובים לפולנים והמדברים ניבים קרובים לפולנית – יהיו כלי בידי הגרמנים כדי לפורר את העם הפולני. כאן מדובר על רצח עם, שהרי יש פה שאיפה מפורשת לביטולה של הישות הפולנית. במקומות אחרים יש גם הנחיות לרצח של כל מי שיתנגד לשלטון הגרמני. היהודים והאוקראינים נכנסים לתוך התמונה הזאת, ובתעודה זו דווקא נחשבים היהודים ל"עם", על אותו משקל כמו האחרים. אמנם גורלם אחר, בגלל אופיים המיוחד ומקומם המיוחד בהשקפה הנאצית. חוזרת התקווה להיפטר מהם לכיוון אפריקה, והכוונה כנראה למדגסקר, כלומר יש חזרה לדיון בראשות גרינג כשנה וחצי לפני כן. תאריך המסמך הוא סוף מאי, כאשר הצבאות הגרמניים שועטים לעבר התעלה האנגלית, ויש סיכוי ממשי לסיום המלחמה בנצחון צבאי גרמני על מעצמות המערב. והמעניין ביותר: כשנה ומשהו לפני שיתחילו לבצע את הרצח הטוטלי של העם היהודי, מתנגד הימלר לפתרון כזה, שהוא בעיניו בולשביסטי, לא-גרמני ופסול. מאחר שבפיסקה הקודמת דובר במפורש על יהודים, אי אפשר שלא לייחס אמירה זו גם לגבי היהודים. הימלר, מיוזמתו, כך דומה, לא יציע את הרצח הגורם לרדיקליזציה הוא בלא כל ספק הדיקטטור עצמו.

החשיבות המרכזית האחרת של התעודה היא בכך שנובע ממנה מעבר לכל ספק סביר, שלא היה קיים כל תכנון של "הפתרון הסופי" עד אותו רגע. כי אילו היה, הימלר חייב היה להיות מעורב בו, והרי הוא דוחה את המחשבה על כך, והיטלר מסכים. ועם זאת דומה בכל זאת שעצם העלאת המחשבה הזאת – אם כי היא נדחית – מצביע על רחשי לב הרוצחים לעתיד. השלילה של אפשרות הרצח בוטה מדי, ויש בה בכל זאת כנראה יסוד של "איפכא מסתברא". ועוד

זאת: אין בה ולא יכול להיות בה באותו שלב רמז כלשהו על הגיגיו של הפיהרר עצמו. אין זה בלתי אפשרי שהיטלר הסכים לכתוב כי הזמן לא בשל עדיין, והוא, היטלר, יש לו המחשבות שלו. אולם תכנית? לא, תכנית בהחלט אין.

.ד.

התעודה הרביעית שלנו ידועה אולי יותר מקודמותיה. אין קורס על תולדות השואה אשר יפסח עליה. והנה תרגומה:16

31.7.1941

לכבוד
ראש משטרת הבטחון וה-ס"ד
ס"ס גרופנפיהרר היידריך
ברלין

כהשלמת המשימה שכבר הוטלה עליך בצו מ-24 בינואר 1939, לפתור את השאלה היהודית בצורה של הגירה או פינוי, פתרון רצוי שבנסיונות הזמן, הריני מייפה את כוחך בזה, לעשות את כל ההכנות הדרושות מן הבחינה הארגונית, העניינית והחומרית, לפתון כולל (Gesamtloesung) של השאלה היהודית בתחום ההשפעה הגרמני באירופה. במידה והעניין נוגע לתחום סמכותן של רשויות מרכזיות אחרות, יש לשתפן בכך. כן אני מטיל עליך גם להמציא לי בקרוב הצעה כוללת של האמצעים הארגוניים המעשיים והחומרניים המוקדמים, לשם הביצוע המיועד של הפתרון הסופי (Endloesung) של השאלה היהודית.
גרינג

השאלה הראשונה לגבי תעודה זו היא מי כתב אותה. אייכמן טוען, בראיון שהעניק לעתונאי הפרו-נאצי סאטן, לפני הילכודו, שהוא, אייכמן, ניסחה לאחר שנתבקש לעשות כן על ידי היידריך 17. ואכן, הדבר סביר מאד. הנוהג המשרדי ברייך היה שמי שמתמחה בתחום מסויים ומשמש אחראי בו מנסח טיוטות או מכתבים ושדרים, והמונה עליו מבחינה ביורוקרטית חותם. כפי שהראה יעקב לזוביק בעבודת ה-מ.א. שלו במכון ליהדות זמננו 18, ה-RSHA בכלל ומשרדו של אייכמן בפרט היו אמונים על דרך עבודה כזאת. התעודה מדברת על יהודים, והרי זו מומחיתו של אייכמן. אם היה להיידריך צורך בתעודה רשמית בעניין זה, סביר מאד שיפנה לאייכמן להכין לו נוסח. היידריך ביקש את התעודה הזאת כדי לעמוד מול משרדים אחרים הטוענים למעורבות בעניינים יהודיים. הוא נזקק לגיבוי של הדרג העליון שיכול לתת לו גיבוי כזה לא רק כלפי פקידים, אלא כלפי מנכ"לים ואפילו שרים. הממונה העליון על ענייני היהודים היה גרינג, כפי שלמדנו בשתי התעודות הראשונות. אולם היידריך לא היה עצמאי – הרי מעליו, ובינו לבין גרינג, עמד ראש ה-ס.ס. היינריך הימלר. להיכן הוא נעלם? הוא אכן לא נעלם. להיידריך תפקיד המקביל למנכ"לים של המשרדים השונים, אותם יכנס ב"ועידת ואנזה". התעודה שלפנינו מדברת במפורש על הרשויות האחרות שיש לערב בעניין, ותוצאתה היתה אותה "ועידת ואנזה" הידועה, שנתכנסה באיחור רב, ב-20.1.42, כלומר כעבור חמישה וחצי חודשים (לאחר שבוטל מועד מוקדם יותר של ההתכנסות, בדצמבר 1941). בוואנזה אומר היידריך, בפתח הישיבה 19, שני דברים: ראשית, שמינויו בא מגרינג, ושנית, שהאחריות הכוללת של הטיפול ב"פתרון הסופי" תרוכז בידי של הרייכספיהרר ס.ס., כלומר הימלר, בלי להתחשב בגבולות גיאוגרפיים (כלומר, בכל שטח השלטון הנאצי).

היידריך גם מזכיר בוואנזה את שגרינג חתם עליו ב-31.7.41: היה תקדים, והוא במינויו של היידריך לאחראי על הגירה היהודים בינואר 1939, כאשר הקימו משרד מיוחד לעניין זה, ובו היה מיוצג המשא ומתן שהתנהל אז, באישור היטלר כאמור, להגירה מסודרת, עם רכוש, של כל היהודים המסוגלים להגר (הזקנים אמורים היו אז להישאר בגרמניה עד סוף חייהם מבלי שינתכלו להם – אולי זהו המקור של רעיון "גיטו הזקנים" בטרזיינשטאט?). גם ב-1939 היה מובן מאליו שגרינג נותן הוראה להיידריך על סמך הידברות עם הימלר הממונה על היידריך. ראוי לציין

עוד, וזוהי נקודה מרכזית מאד, שבעיני הנאצים הגירה ורצח הם שתי פנים של אותה מדיניות. איך אמר גרינג ב-1938? "בדרך זו או זו".

מכאן ברור למדי שהיידריך ביקש מאייכמן לנסח מכתב מתאים של גרינג אליו לאחר שהעניין סוכם עם הימלר, שישמש אחראי עליון, במעמד המקביל לשרים האחרים ברייך. יצויין פה דרך אגב, שממשלה גרמנית לא הייתה קיימת כלל, כי היטלר לא כינס את שריו לישיבה כלשהי במשך כל תקופת המלחמה, אלא דן עם כל אחד לחוד. מכאן הצורך בתיאומים בשאלות שונות, שהתקיימו בדרך כלל ברמה זו של מנכ"לים. ועידה ואנזה שייכת לסוג זה של תיאומים, והתעודה שלפנינו מסמיכה את ה"מנכ"ל" היידריך לארגן תיאום כזה. אין כל אפשרות שהדבר נעשה ללא בירור מוקדם עם האחראי העליון בתחום זה, הוא הימלר.

הדבר הבא שיש לברר הוא היקף הפעולה המתוכננת. מדובר במפורש על אירופה כולה, ומדובר על על "פתרון כולל" - *Gesamtloesung*. דומה שזהו ביטוי מפתח להבנת משמעות התעודה. ברייך השלישי ההחלטות המרכזיות נפלו לעתים קרובות בשיחות שבעל פה, פנים אל פנים או בטלפון. דוגמה קלאסית לכך היא התעודה השניה שטיפלנו בה, מה-12.11.38. שם הבינונו שההנחיה המכרעת נמסר בעל פה, בטלפון, ורק מקרה הוא שגרינג מזכיר אותה ושהיא נרשמה, משום שהתועדות היא נרשמה לא בפרוטוקול, בו אולי לא היו מציינים זאת, אלא בסטנוגרמה ששיקפה גם את הפרט הזה המכריע בחשיבותו. ההנחה לגבי הכרעות ברייך בכלל, ובשאלה כמו השאלה היהודית בה החליטו לפעול בסודיות יתירה בפרט, חייבת להיות שההכרעות המרכזיות נפלו בשיחות בעל פה, ורק את רישומן של החלטות אלה ניתן למצוא בכתב – את רישומן אמרנו, ולא את ההכרעות עצמן. כאן,

ב-31.7.41, היה צורך בתיאום בין-משרדי, ולכן צריך היה לומר את הדברים כמעט בגלוי.

אם כן, "פתרון כולל", כלל-אירופי. מי יכול היה להכריע על פתרון כלל-אירופי של שאלה כשהי ברייך, שלא לדבר בשאלה היהודית? התשובה מובנת מאליה? רק הפיהרר בעצמו יכול היה לתת אישור למדיניות כזאת. אולם, כפי שכבר ראינו שלוש פעמים, המעורבות של היטלר לא היתה של גורם מרוחק, אדיש כמעט, או סביל. היא היתה מעורבות ישירה, פעילה, ובכיוון של רדיקליזציה. הנה, רק לפני שישה שבועות לערך, החלה המערכה בברית המועצות, הצבא הגרמני מתקדם במהירות עצומה לפני רוסיה, וגרינג מדבר על כל אירופה. האין זה הרגע המתאים לדיקטטור להחיל את הפתרון הרצוי לו עתה בשאלה זו שהיא בשבילו קרדינלית, על כל תחום שליטתו המתפשט והולך? מי יעצור בו עתה?

הנחתון היא, אפוא, שמוכרח היה להתקיים בירור מוקדם אצל היטלר, בין שהיה זה בין הימלר להיטלר, או בין גרינג להיטלר, או בשיחה בין השלושה. מאליו מובן ששיחה כזאת התקיימה לפני ה-31.7, אולי שבוע או עשרה ימים לפני כן, ואולי עוד לפני הפלישה לברית המועצות, ורק כאשר היה הכרח בכך נאמרו הדברים במכתב ההוראה שלפנינו. הימלר הורה להיידריך שעליו לבקש מסמך כזה, והיידריך הטיל את הניסוח על אייכמן. לחילופין, הציע היידריך להימלר לבקש מגרינג אישור כזה, מאחר שהפיהרר מסכים לקו הפעולה, או יזם אותו.

הבה נבדוק עצמנו: האם יש הסבר אלטרנטיבי? אולי בלי היטלר? לא, מעצם מהות הפתרון הכל-אירופי, לא יתכן פירוש כזה. בלי הימלר? גם כן לא יתכן, שהרי הוא מופיע אחר כך באופן ברור כאחראי: ב-28.7.42 כתב הימלר לגוטלוב ברגר, מהאנשים הקרובים לו ביותר, כי "ביצוע הפקודה הקשה הזאת (השמדה היהודים – י.ב.) הטיל הפיהרר על כתפי",

"Hat der Fuehrer auf meine Schultern gelegt", ויש עוד ביטויים כאלה אצל הימלר.

עתה עלינו לשאול מה משמעות המושג "פתרון סופי" אצל גרינג. האם הכוונה לרצח הטוטלי? אין זו הפעם הראשונה שהנאצים השתמשו בביטוי זה. כשנה לפני התעודה שלפנינו,

ב-24.6.40 כתב היידריך לרייבנטרופ בקשר לתכנית מדגסקר, ואמר שיש הכרח ב"פתרון סוי טריטוריאלי" 21. למה התכוון אז? המושג פתרון סופי פירושו, בפשטות נאצית, לא יהיו יותר יהודים, ומה שיקרה עמם באי הרחוק, אם ימותו שם כולם או בחלקם הגדול, לא יעניין יותר, העיקר הוא שלא ייצאו משם. המדובר היה בהחלט על כל היהודים, ללא יוצא מן הכלל, על פי ההגדרה הנאצית. באורח אנאלוגי, מדובר ב-1941 על פתרון שיכלול את כל היהודים, באופן סופי. הכוונה אותה כוונה לסיים את נוכחותם באזור השליטה הנאצי. ב-1940 דובר על פתרון סופי טריטוריאלי, וב-1941 לא דובר יותר על טריטוריה.

הרציחות בפועל החלו בשטחי ברית המועצות הכבושים לפני ה-31.7. מבחינה זו ראוי לעיין במאמרו של יעקב לזוביך על "איינזאצגרופה" 22C. קבוצת הרוצחים הזאת החלה בפעולה

ב-27.6 בסוקאל (Sokal), כאשר מפקדה נתן הוראה מפורשת להרוג "את היהודים". אלפי יהודים נרצחו בלבוב ב-27.6 ובימים שלאחר מכן. רציחות ה"איינזאצגרופה A בליטא החלו באותם ימים לערך. מחקרם המדוקדק של הלמות קראוסניק והנס-היינריך וילהלם על ה"איינזאצגרופה" 23 מצביע אף הוא על תחילת הרצח ההמוני בימים אלה. לטענת המחברים, נאם היידריך בפני אנשי היחידות ב-17.6 בברלין והצביע על ההכרח לרצוח יהודים. הדעות חלוקות לגבי מה בדיוק הוא אמר. רישום בן הזמן כמובן אינו קיים – כבר אמרנו שבלתי סביר הוא לצפות שיהיה קיים רישום כלשהו – ויתכן ואמר לרצוח "את היהודים", בלי לפרט.

ב-2.7.24 פקד היידריך בכתב להוציא להורג את כל היהודים בעמדות מפלגתיות וממלכתיות, אולם זה קרה לאחר שבוצעו כבר הרציחות ההמוניות הראשונות, שפגעו לא דווקא בנושאי משרות. אוטו אוהלנדרף, אחד ממפקדי ה"איינזאצגרופה" (D במקרה שלו), העיד אחרי המלחמה שהוראה שניתנה לו רק כמה ימים לפני שנשלחו לתפקידיהם דיברה על רצח כל היהודים. עם זאת נרצחו בדרך כלל גברים בשבועות הראשונים, ורק באוגוסט הוחל ברצח כולל של כל האוכלוסיה היהודית.

מכל מקום ברור שהרצח ההמוני בברית המועצות החל לפני ההוראה מה-31.7, והתבסס על הוראות ישירות של היידריך. יתכן מאד שההוראות האלה היו כלליות, ודיברו על "יהודים", בלי לפרט. דבר זה יכול להסביר מדוע היו שינויים קלים בהתנהגותן של קבוצות הרצח בשלב ההתחלתי: רציחות חלקיות, או של גברים בלבד, או של קבוצות מסוימות מבין הגברים (מנהיגים פוטנציאליים, אינטלקטואלים), או רציחות גם של נשים וילדים פה ושם.

מעניינת כאן במיוחד העדות הראשונה של רודולף הס (Hoess), מפקדה של אושוויץ, במאמר 1946, כאשר נאסר על ידי קצין יהודי בצבא הבריטי 25. הוא העיד שהימלר קרא לו ביוני 1941 והסביר לו שיש הוראה של הפיהרר לרצוח את כל היהודים, ושיש להכין את אושוויץ למבצע זה. בעדויותיו המאוחרות יותר דיבר הס לא על יוני, אלא על קיץ 1941. ושוב, אם להתייחס ברצינות לעדויות מאוחרות אלה – וכך יש אכן להתייחס אליהן – הייבים להניח שהרעיון הכללי של רצח היהודים התקבל על דעתו של הימלר עוד לפני ה-31.7. אולם הרי ראינו שהוא אישית הסתייג מפתרון זה עוד כשנה לפני כן, ואין כל אפשרות להסביר את השינוי אלא בהשפעת מנהיגו האהוב והנערץ, הלא הוא הפיהרר עצמו.

המסקנה המתבקשת, אפוא, היא שהכוונה בביטוי "פתרון סופי" כפי שהוא מופיע בתעודה שלפנינו היא באמת לרצח הטוטלי, וכך הרי הסבירו אותה רוב רובם של המפרשים. אולם אם כך, יש מכאן מסקנה נוספת, ברורה לא פחות: התעודה הזאת, או ההנחיה הכללית שעליה התבססה, אינה אלא הוראת הפיהרר לסלק את היהודים משטח ההשפעה הגרמנית בכלל, על ידי רציחתם. איך ובאלו שלבים הדבר ייעשה, זאת בוודאי השאיר היטלר לפקודיו. יתכן גם הליך שונה במקצת: נתעוררו אפשרויות מרחיקות לכת באזורים הכבושים. מה לעשות שם עם היהודים? סילוקם בדרכים אחרות לא עלה יפה, ויתכן שאיש כהיידריך הציע בפני הימלר הצעות לרצח, וזה הזכירן בפני היטלר. כלומר, הויכוח הישן בין אינטנציונליסטים ופונקציונליסטים מתברר כאן כויכוח סרק: בין כך ובין כך, היטלר אמר את המילה האחרונה, התערב, ואנו כמובן מעדיפים את הגירסה הראשונה. עד אותו רגע היה היטלר הרדיקלי, הדוחף. אין שום סיבה בעולם להניח שדווקא בעת הפלישה המתוכננת לברית המועצות או בתחילתה, כאשר פלישה זו נחשבת בעיניו למאבק בין השקפות עולם בסיסיות והמטרה היא הכחדת הבולשביזם היהודי, יהסס היטלר מלנקוט את היוזמה שהתבטאה בתעודה שלפנינו.

כללו של דבר: יש לפנינו הוראה לרצח יהודי אירופה, המתבססת על הכרעת המנהיג שבוע, שבועיים, או מספר שבועות קודם לכן (אם היידריך דיבר כבר ב-17.6 על רצח, ניתנה ההוראה לפני כן), ואין זה משנה אם ניתנה הוראה אחת או שהיו מספר שיחות על כך, כאשר תחילה דובר על רצח היהודים בשטחי ברית המועצות הכבושים, ואחר כך על הרחבת הפתרון לאירופה כולה, או ביתר דיוק, לכל תחומי השלטון הגרמני. הפה הוא של גרינג, הניסוח של אייכמן, האחריות המבצעית של הימלר והיידריך, אבל הקול הברור והצלול הוא של אדולף היטלר. ההוראה ל"פתרון הסופי" שההיסטוריונים מחפשים אחריה עשרות בשנים היתה בידינו כל העת.

הערות

1. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1945-1948, Goettingen, 1977, Series E (1933-1937), Vol, V, 2, pp. 793-795
 2. משפטי נירנברג, PS – 1816
 3. שם, NO – 1880
 4. שם, PS – 710
 5. פורמלית היה רודולף הס סגנו של היטלר, אולם מעשית היה זה גרינג.
 6. תרגום שלי – י.ב. השתדלתי לתרגם מילולית ככל האפשר.
 7. Hitler's Secret Book, New York, 1961
 8. Arno J. Mayer, Why did the Heavens not Darken? The "Final Solution" in History, New York, Pantheon Books, 1988
- אשר לויכוח ההיסטוריונים בגרמניה, ראה למשל:
1. Norbert Kampe, "Normalizing the Holocaust", in Holocaust and Genocide, Vol. 2. No. 1, 1987, pp. 61-80
 2. Ernst R. Piper (ed.), Historikerstreit, Munchen, 1987
 3. Shlomo Aharonson, "Reinhard Heydrich und die Fruehgeschichte von Gestapo und SD". Institut fuer Zeitgeschichte, DVA, Stuttgart, 1971
 4. Yehuda Bauer, "Kristallnacht as Turning Point" in: Western Society, Westview, Boulder, Colorado, 1983, pp. 39-55
 5. תרגום עברי לפי: השואה בתיעוד, בעריכת יצחק ארד, ישראל גוטמן, אברהם מרגליות, ירושלים, תשל"ח, עמ' 91-95.
 6. שם, עמ' 97-99.
 7. Yehuda Bauer, My Brother's Keeper, JPS, Philadelphia, 1974, pp. 274--278
 8. השואה בתיעוד, שם, עמ' 108-110.
 9. Christopher R. Browning, Nazi Resettlement Policy and the Search for a Solution to the Jewish Question, 1935-1941, in German Studies Review vol 9, no, 3, 1986, pp. 497-519
 10. השואה בתיעוד, שם, עמ' 185.
 11. Life Magazine, vol. 30, nos. 1 and 3, 9.1.61 and 13.2.61
 12. יעקב לזוביק, "עבודה של פקידים" (עבודת "המלחקה לענייני היהודים" במשרת הבטחון הנאצית, 1939-1945), עבודת מ.א. במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית, מאי 1989.
 13. השואה בתיעוד, שם, עמ' 199-200.
 14. Reichsfuehrer, Briefe an und von Hinnler, Hrsg. Helmut Heiber, DVA. Stuttgart, 1968, p. 134
 15. Christopher R. Browning, The Final Solution and the German Goreign Office, Holmes & Meier, New York, 1978, p.38
 16. Yaacov Lozowick, "The Early Activities of Einsatzgruppe C" in: Holocaust and Genocide Studies, Vol. 2, No. 2, 1987, pp. 221-241
 17. Helmut Krausnick & Hans-Heinrich Wilhelm, Die Truppe des Weltanschauungskrieges, DVA, Stuttgart, 1981
 18. שם, עמ' 152 ואילך ועמ' 157.
 19. Yehuda Bauer, "Auschwitz" in: Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg, Hrsg. Eberhard Jaeckel und Juergen Rohwer, DVA, Stuttgart, 1985, pp. 164-173